

Het herkennen van de Bruinvis *Phocoena phocoena* op zee

C.J. Camphuysen

Inleiding

De enige walvisachtige die nog het predicaat 'algemeen' verdient voor het Noordzeegebied is tevens de kleinste soort, de Bruinvis *Phocoena phocoena*. De Bruinvis is de meest voorkomende walvisachtige in het Noordzeegebied, althans hij strandt in veruit de grootste aantallen en ook op open zee overheerst deze soort de waarnemingslijsten.

Toch zijn de aantallen van de Bruinvis geen schim meer van wat ze eens geweest moeten zijn. De 'varkenvissers' van de Deense eilanden vingen aan het eind van de vorige eeuw nog duizenden Bruinvissen per jaar (Schulze 1987). Tegenwoordig kan je van het zien van dergelijke aantallen alleen maar dromen. Ook voor de Nederlandse kust was de Bruinvis tot voor kort een algemene soort. Verwey (1975) was in staat om het gedrag van de Bruinvissen in het Marsdiep in redelijk detail te bestuderen. Een simpele fietstocht langs de dijk was dikwijls genoeg om enkele Bruinvissen in het ondiepe kustwater te zien. Dat alles is voorbij. De Bruinvis is nu een beschermde diersoort en die status zegt al iets over z'n talrijkheid. Alleen de volhoudende waarnemer kan nu zo gelukkig zijn om een glimp op te vangen van het typische 'draaiende wiel' vanaf onze Noordzeekust. De Bruinvis is hier zo goed als verdwenen. Over het hoe, wanneer en waarom tasten we grotendeels in het duister. Toch zijn ontmoetingen met dit dolfijntje, zelfs op geringe afstand van onze kust, nog steeds goed mogelijk.

De naam Bruinvis is aanleiding voor veel verwarring. Dat er dolfijnen en Bruinvissen bestaan, is voor veel mensen reden om aan te nemen dat de Bruinvis een vis is (hij heet immers vis). Het besef dat walvissen (ofschoon de naam ook op vis eindigt) en dolfijnen eigenlijk zoogdieren zijn is redelijk doorgedrongen, maar bij de Bruinvis is dat anders. Een ander probleem zijn de beroepsvissers. Vissers weten alles van de zee, je hoeft ze niks wijs te maken. Als een visser zegt dat hij

scholen met Bruinvissen voor de boeg had, moet je niet het lef hebben dat tegen te spreken. Alles wat kleiner is dan een 'spuiter' (een walvis), is een Bruinvis voor dergelijke lieden. Een betrouwbare indruk van de talrijkheid van Bruinvissen en dolfijnachtigen in de Noordzee zal men door gesprekken met vissers dan ook niet snel krijgen. De waaiers meezwemmende dieren voor de boeg zijn ongetwijfeld dolfijnen geweest; een Bruinvis zou het niet in z'n bolle hoofd halen!

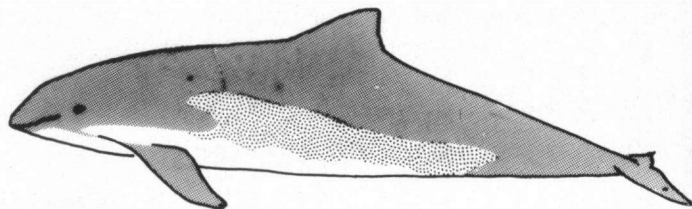
Het herkennen van Bruinvissen is één ding, het ontdekken iets heel anders. De Bruinvis heeft een zeer heimelijke manier van bovenkomen, de geringste golfslag kan hem al aan het gezicht onttrekken. Kennis van dit gedrag is noodzakelijk wil je niet negen van de tien Bruinvissen over het hoofd zien op zee. Het ontdekken van Bruinvissen is vaak zo veel moeilijker dan het ontdekken van andere dolfijnen, dat er in het onderstaande een aparte alinea aan gewijd is. Bruinvissen kunnen zo stiekum boven komen om te ademen dat ze bij onderzoekers een zekere reputatie hooghouden. Zelfs bij bladstil water in gunstige waarnemingscondities blijft een flink deel van de ademhalingen soms onopgemerkt!

Bouw, lichaamslengte en gewicht

De Bruinvis is een kleine soort met een afgeronde kop, zonder uitstekende snuit een onopvallende, driehoekige rugvin (figuur 1). Het lichaam is sigaarvormig en enigszins plomp. Volwassen dieren hebben een gemiddelde lengte van 1,5, en een maximum lengte van zo'n 2 meter. Een klein zeezoogdier als de Bruinvis weegt dan ook niet veel meer dan enkele tientallen kilo's (40-60 kg) en alleen de allergrootste, en -zwaarste individuen wegen tegen de 100 kg (Martin 1990).

Voorkomen, voedsel en levenswijze

Vooral in de kustwateren is de Bruinvis een algemene soort, die meestal solitair of in paren

Figuur 1. Bruinvis *Phocoena phocoena*.

Figure 1. Harbour Porpoise.

(adult en kalf ?) wordt waargenomen. Grote groepen komen weinig voor, ofschoon tijdens de trek of in rijke foerageergebieden flinke aantallen op een kleine oppervlakte kunnen worden gezien. Camphuysen & Wolf (1989) registreerden een gemiddelde groeps grootte in een voedselrijk gebied voor de Engelse oostkust van $3,8 \pm 3,0$ exemplaren ($n = 21$ groepen). De maximale groeps grootte in dit gebied was zo'n tien exemplaren. Lagerveld (1988) beschrijft een groep van zeventien Bruinvissen die in kleine groepjes dicht onder de Nederlandse kust langstreckend kon worden gezien. In de Duitse Bocht nam ik in de herfst van 1990 een vrij compacte groep van minstens veertig exemplaren waar (wegvluchtend voor het schip). Bij vliegtuigtellingen in de zuidelijke Noordzee werden 19x één, 1x twee, 1x vier en 1x vijf exemplaren in een groep gezien (Baptist 1987). Een omvangrijkere analyse van 234 waarnemingen van Bruinvissen in de zuidelijke Noordzee in de jaren tachtig (scheepstellingen, vliegtuigtellingen en zeetrekstellingen) gaf een gemiddelde groeps grootte van $2,5 \pm 3,5$ exemplaren (range 1-34 exemplaren; H.J.M. Baptist, C.J. Camphuysen & M.F. Leopold ongepubl., marine mammal database, werkgroep offshore, Nederlandse Zeevogelgroep). Hierbij ging het om solitaire Bruinvissen in 128 gevallen (54,7%), duo's in 50 gevallen (21,4%), trio's in 18 ge-

vallen (7,7%) en een viertal in 12 gevallen (5,1%). De resterende groepen, behoudens het maximum van 34 stuks, waren 5-10 (19x, 8,2%), 11-15 (2x, 0,8%) en 16-20 (4x, 1,6%) exemplaren groot.

Zeegebieden met opwelling, getijdfronten en baaien zijn favoriet bij de Bruinvis. Slechts bij uitzondering kan men Bruinvissen zien in diep water of op de open oceaan, maar gezien het voorkomen bij de Faerøer Eilanden worden dergelijke streken niet volledig gemeden.

Het verspreidingsgebied strekt zich in de Atlantische Oceaan uit van West-Rusland en Noord-Noorwegen in het noordoosten, via IJsland en Groenland tot (arctisch) Canada in het noordwesten. In het Noordoostatlantische poolgebied (Jan Mayen, Noordoost-Groenland, Spitsbergen) komt de Bruinvis niet voor. De Bruinvis komt verder voor langs de Amerikaanse oostkust en in alle Westeuropese kustwateren, het Oostzeegebied en langs de Noordafrikaanse kust. In de gehele Noordzee (als ondiepe randzee) kunnen Bruinvissen gezien worden. Volgens Martin

(1990) worden Bruinvissen alleen in het uiterste westen van het Middellandse-zeegebied waargenomen. De Bruinvis komt ook voor in het noordelijk deel van de Stille Oceaan. Berichten als zou de Bruinvis in het zuidelijke deel van de Noordzee zijn uitgestorven (cf. Lankester 1987) zijn onjuist. Langs de Nederlandse kust is de soort tegenwoordig nog steeds vrij algemeen (Baptist et al. 1990), maar vanaf het strand wordt hij weinig meer gezien, terwijl hij hier enkele tientallen jaren geleden nog een normale verschijning was (Dudok van Heel 1960ab, Verwey 1975). Zeetrekwaarnemers zagen in de jaren zeventig vrijwel geen enkele Bruinvis, ondanks de enorme waarnemingsintensiteit. In de jaren tachtig lijkt zich een kleine opleving af te tekenen. Vooral in de maanden januari-maart worden nu weer af en toe wat Bruinvissen vanaf de kust gezien (Lagerveld 1988, Van der Ham in literis). Hoe vreemd men tegenwoordig toch tegenover het verschijnen van een Bruinvis in zijn normale biotoop staat blijkt wel uit krantenberichten. Al spoedig spreekt men van een 'verdwaalde' Bruinvis (Anonymus 1985b), terwijl de

Figuur 2. Bruinvis *Phocoena phocoena*. Wegvluchtend voor een schip.

Figure 2. Harbour Porpoise. Racing away from ship.

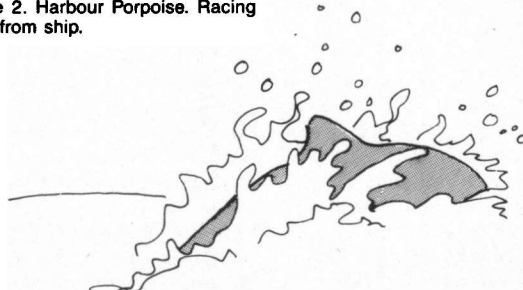

Foto (1-4): Bruinvis *Phocoena phocoena*. Ierland, augustus 1984.
Foto's: G.O. Keijl. Harbour Porpoise, Ireland, August 1984.

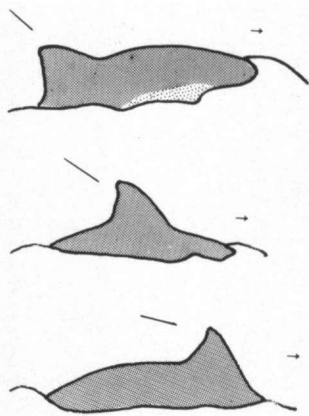
dieren vroeger zelfs in de Zuiderzee niet ongewoon waren! Smeenk (1987) beschrijft een geleidelijke toename van het aantal strandingen tussen 1970 en 1985, maar wijt deze trend aan een toegenomen inspanning bij de registratie. Het is evenwel best mogelijk dat, net als bij de kustwaarnemingen, het toegenomen aantal meldingen in de periode 1980-1985 realistisch is. Ook voor de strandingen geldt dat de aantallen nu duidelijk kleiner zijn dan enkele tientallen jaren geleden (1950-1960 circa veertig per jaar, 1970-1985 circa twintig per jaar). Of de opleving slechts een tijdelijke en weinig omvangrijke reactie is op het tegenwoordig weer wat ruimere voedselaanbod in het zuidelijk deel van de Noordzee (de terugkeer van de Haring *Clupea harengus*), of dat wij daadwerkelijk de terugkeer van de Bruinvis meemaken blijft vooralsnog onduidelijk (cf. Smeenk 1988).

Het voedsel van de Bruinvis bestaat vooral uit weinig stekelige, kleine vis, zoals Haring, Sprot *Sprattus sprattus* of jonge kabeljauwachtigen. Van jonge Bruinvissen is het consumeren van *crustacea* (*Euphausiacea*) bekend (Martin 1990). Watson (1981) beschrijft een dagelijks consumptie van 4-5 kg per dag en noemt bovendien Makreel *Scomber scombrus* en inktvis als prooidieren.

Het ontdekken van Bruinvissen

Speciaal voor vogelwaarnemers op zee schreef ik al eens een stukje over het ontdekken van Bruinvissen op zee (Camphuysen 1987a). De Bruinvis is meestal een bedaarde zwemmer (zie onder), maar hij heeft een hekel aan (motor-)schepen. Bij bladstil

Figuur 3. Bruinvis *Phocoena phocoena*, kalm zwemmend aan de oppervlakte (als 'draalend wiel', a-b-c als opeenvolgende stadia. Het driehoekige rugvinnetje is karakteristiek.

Figure 3. Harbour Porpoise, swimming slowly ('wheeling'), a-b-c in chronological order. The inconspicuous triangular dorsal is characteristic.

water en op enige afstand van het schip is het ontdekken geen enkel probleem. De geringste golfslag reduceert de zichtbaarheid van deze soort echter enorm. Bij het vluchtgedrag voor een naderend schip is dan vaak alleen wat merkwaardige waterverplaatsing zichtbaar! Bruinvissen worden veel vaker met het blote oog ontdekt dan zoekend door een verreijker (uitzonderingen bevestigen de regel) en dikwijls zal het zelfs onmogelijk blijken te zijn om de wegschietende dieren überhaupt in de kijker te vangen. Zorg voor een ruim uitzicht voor het schip (liefst een beeldhoek van 180°) en zoek dat gebied geregeld af met het blote oog. Wees alert op elke merkwaardige opspattende golf of schuimstreep en wees alert op zeevogels die zich abnormaal gedragen (zoekend omlaag kijkende Jan van Genten *Sula bassana*, op een bepaalde plek fladderende meeuwen of Noordse Stormvogels *Fulmarus glacialis* die plotseling van koers veranderen om iets te inspecteren).

Bij windsnelheden van meer dan 3 Beaufort zijn talrijke schuimkopjes waarneembaar op zee. Geen van die schuimkopjes is gelijk aan een andere, maar de algehele indruk is een rustig patroon van golfjes die allemaal min of meer hetzelfde doen. Een plotselinge schuimstreep in een andere richting, of een hoog opspattende schuimsliert is reden voor een eerste alarm. Indien inderdaad sprake is van een (vluchtende) Bruinvis, dan zal de schuimsliert zich misschien nog een of twee keer herhalen en vervolgens is er niets meer te zien. Misschien ontdekte je het dier pas toen hij al voor de derde keer bovenkwam en dan zal er zich verder niets meer vertonen. Indien tussen het schuim een klein donker lichaam te zien was, zonder sikkelvormige haak erboven (want dan was het een dolfijn), dan is het hoogst waarschijnlijk een Bruinvis geweest. In gunstiger condities kan zelfs de stompe rugvink zien worden en is de determinatie definitief (zie foto's M.L. Tasker, zie figuur 2). Na enige ervaring blijkt het zelfs tamelijk eenvoudig om de Bruinvis te herkennen wanneer men eenmaal onderkent hoe die dieren zich gedragen bij een naderend schip. Voor nieuwelingen op zee lijkt het volkomen raadselachtig. Ten eerste was er naar hun stellige overtuiging helemaal niets te zien en ten tweede (als ze eindelijk ook eens zo'n schuimstreep ontdekken) is er voor hen behalve schuim helemaal niets te ontwaren. De alerte waarnemer, daarentegen, kan soms zelfs de meesprintende kalfjes ontdekken! Het beeld van de wegsprintende Bruinvis is zeer karakteristiek, maar het is moeilijk om een sluiten-

de beschrijving te maken van wat er dan te zien is. Enige praktijkervaring is doorgaans echter voldoende.

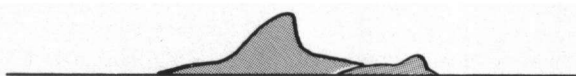
Zich merkwaardig gedragende zeevogels zijn een ander middel om Bruinvissen te ontdekken. Jan van Genten zijn vaak zeer geïnteresseerd in Bruinvissen en vliegen met zwemmende groepjes mee op (steeds omlaag kijkend). Foeragerende Jan van Genten blijken nogal eens neer te ploffen in een gebied waar af en toe ook rugvinnen aan de oppervlakte verschijnen. Meeuwen kunnen opgewonden rondvliegen op plekken waar Bruinvissen (of andere *cetacea* natuurlijk) actief zijn.

Kenmerken (1): eerste herkenning

Het formaat is een nuttig hulpmiddel bij de eerste herkenning: Bruinvissen zijn de kleinste walvisachtigen in Europese wateren. De opvallende rugvin maakt de dieren nog minder 'uitgesproken' (kleiner) en de combinatie van die twee zaken is vaak al voldoende om serieus aan Bruinvissen te gaan denken. 'Racende' Bruinvissen hebben de neiging om een schuimsliert te produceren met hun staartstuk, waardoor ze als het ware door opspattend schuim worden ingehaald (het slingert over hun kop naar voren). Dit gedrag, vaak te zien bij wegsprintende exemplaren en wel heel bekend als de 'rooster-tail' bij de Bruinvis van Dall *Phocoenoides dalli*, wordt merkwaardig genoeg door vrijwel niemand genoemd voor de Europese

Figuur 4. Bruinvis *Phocoena phocoena*. Adult met kalf 'aan de staart'.

Figure 4. Harbour Porpoise. Adult and calf 'at the tail'.

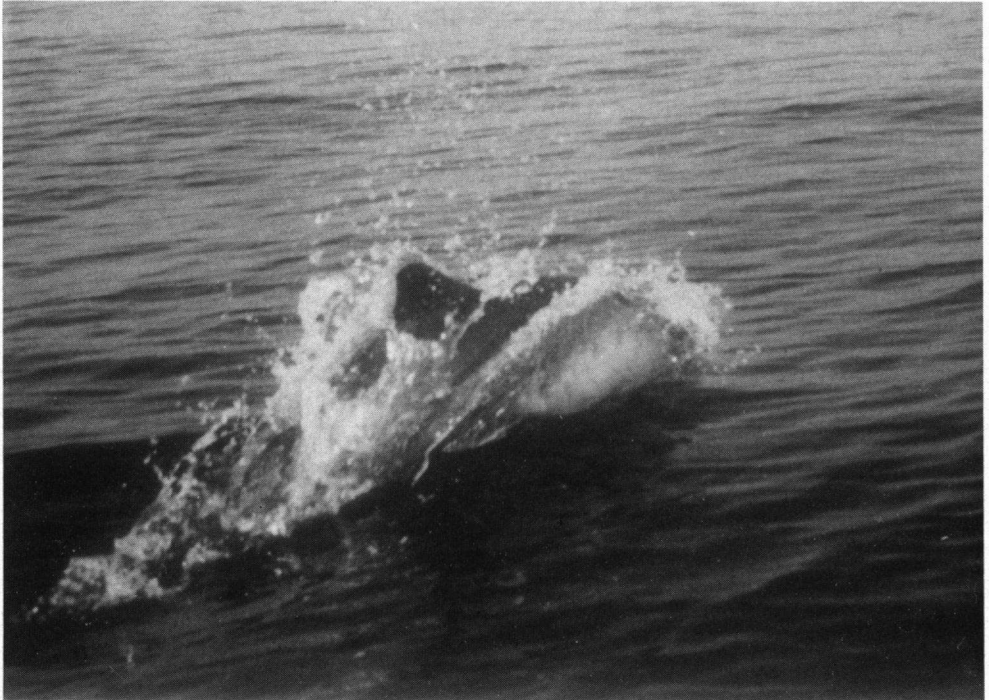

Foto (5-6): Brulvis *Phocoena phocoena* racend aan de oppervlakte: karakteristieke onduidelijke, driehoekige rugvin te midden van hoog wegsplattend schuim. Orkney Eilanden.

Foto's: M.L. Tasker. Harbour Porpoise rushing (note typical dorsal fin). Orkney Islands.

Foto (7): Bruinvis *Phocoena phocoena*. Bolle kop en driehoekige rugvin mooi te zien bij hoog opspringend exemplaar. Ierland, augustus 1984.

Foto: G.O. Keijl. Harbour Porpoise. Blunt head and triangular dorsal well visible in breaching individual. Ireland, August 1984.

Bruinvis. Om te besluiten tot de definitieve determinatie Bruinvis moeten ten minste de volgende kenmerken zijn opgevallen: het kleine formaat, de kleine driehoekige rugvin en gaal donkere bovendelen.

**Kenmerken (2):
kleurverdeling**

De kleurverdeling is zeer simpel: donkergrijze bovendelen, een lichtere, grijze vlek op de flank en witte onderdelen (figuur 1). De enigszins afgeronde flippers zijn zwart en vanaf de flipper loopt een dun zwart lijntje naar voren. De precieze kleur van de bovendelen is volkomen afhankelijk van de lichtomstandigheden. Fel zonlicht in de rug maakt de dieren lichtbruin, gunstige contrasten maken hem soms pikzwart. De witte buik is zelden

zichtbaar, de grijzere flank alleen bij hoog opkomende dieren. Over het algemeen zal de waarnemer geconfronteerd worden met een volkomen egale, donkere rug.

**Kenmerken (3):
rugvin**

De kleine, driehoekige rugvin is zeer karakteristiek voor deze soort. De achterrand is enigszins hol, maar in vergelijking met dolfijnen is de rugvin eenvoudig driehoekig en stomp. De rugvin bevindt zich midden op de rug, maar van het staartstuk wordt meestal maar de helft zichtbaar boven water zodat het kan lijken alsof de rugvin meer naar achteren geplaatst is.

**Kenmerken (4):
voortbeweging, gedrag bij schepen, acrobatiek**

De Bruinvis staat bekend als een 'bedaard' zwemmende soort waarvan het bovenkomen wel wordt beschreven als 'een draaiend wiel'. Met een

wat rollende beweging verschijnt de rug boven water en draait het kleine rugvinnetje voorbij (figuur 3). Deze beweging herhaalt zich drie of vier keer, waarna een diepere, langdurigere duik volgt (ingeleid door het hoger boven water komen van het staartstuk). Onder gunstige omstandigheden is bij het bovenkomen van de kop een kort snuffend geluid te horen.

De soort is schuw ten opzichte van motorschepen, maar zal ook bij zeilboten niet voor de boeg meezwemmen. Voor een naderend schip zal de Bruinvis meestal wegvluchten. Een wegvluchtende Bruinvis schiet enkele keren door de oppervlakte en is dan moeilijk zichtbaar in de schuimstreep (zie de alinea over het ontdekken van Bruinvissen en zie figuur 2).

Acrobatisch gedrag wordt vrijwel niet waargenomen. Het is al uitzonderlijk wanneer het dier zo hoog uit het water komt dat de gehele kop te zien is (zie foto G.O. Keijl).

Opmerkelijk is het 'zonnebaden' van Bruinvissen. Vooral bij bladstil water worden dan drijvende exemplaren gezien die volledig stil aan de oppervlakte liggen. De dieren schommelen daarbij een beetje, waardoor dan weer het staartstuk, dan weer de kop (het blaasgat) hoger boven water te zien zijn.

**Kenmerken (5):
individuele herkenning**

Bijzondere littekens of lichte vlekken daargelaten is de individuele herkenning van Bruinvissen doorgaans onmogelijk. Vanaf een schip krijgt men eenvoudigweg onvoldoende te zien van de dieren om op details te letten en vanaf de kust is de afstand meestal te groot.

Discussie

De Bruinvis is een algemene soort die na enkele kennismakingen door iedereen vlot kan worden herkend. Het aan de oppervlakte voorbijdraaiende, driehoekige vinnetje is een heel typisch beeld in de meeste Westeuropese kustwateren. Bij onstuimig opspringende Bruinvissen is de stom-

pe kop vaak goed zichtbaar en de onopvallende rugvin is een ander goed houvast bij de determinatie. Bij 'paartjes' is het zaak om goed op de grootte van de beide individuen te letten. Een aanzienlijk grootteverschil wijst op 'moeder en kalf' (figuur 4). Kalfjes verschijnen gemiddeld wat vaker aan de oppervlakte en bij trekkende dieren zwemmen ze vaak dicht 'aan de staart' met de volwassen dieren mee.

Foto's

Het ene na het andere fraaie fotoboek over walvissen verschijnt op de markt. Toch is het aanbod van goede foto's van Bruinvissen bedroevend klein! Meestal wordt deze algemene soort zelfs in het geheel niet afgebeeld.

Goede foto's van de rugvin zijn die van C. Mylne (in Martin 1990), B. Tulloch (Lockley 1979), O.F. Nielsen en C.C. Kinze (Paludan-Müller 1989), J. Gaillard (Anonymus 1980), J.D. Hall (Leatherwood et al 1976) en I. Szczepaniak (Minasian 1984).

Een opmerkelijke foto van een **Bruinvis onder water** is die

van R. Sears (Minasian 1984), mooi is die van een stel onder water van T.B. Sørensen (Martin 1990). Fraai is het zwemmende groepje van S. Andersen (Kayes 1986) en bijzonder, ofschoon niet erg bruikbaar voor determinatie op zee, is de foto van een opgewekt in de lens kijkend exemplaar in het dolfinarium van Harderwijk (G. van Leusden, Leatherwood et al 1983). Foto's van **kadavers** worden wat vaker gepubliceerd. Mooie foto's zijn die van J. Bokma (Kayes 1986), E. Cillekens (Reijnders 1983) en vooral van **anonymus** (Van Weering & Kramer 1984) omdat de kleurverdeling daarop mooi te zien is.

■ Kees (C.J.) Camphuysen, Perim 127, 1503 GB Zaandam.